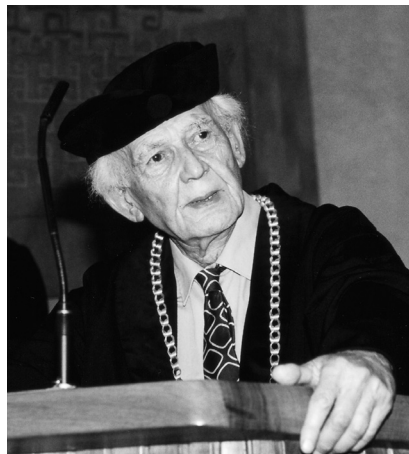

Prof. Zygmuntu Baumanovi k 80. narozeninám

Nejméně dvě generace československých sociologů-samouků se v době, kdy se sociologie znovu směla nenápadně a nehlukně vrátit do svazku společenských věd a zastoupit (žel jenom na kratinký čas 1964-1970) zprofanovaný a nemilovaný „histmat“ a „vědecký komunismus“, vzdělávaly na díle polského sociologa Zygmunta Baumana. Po dlouhém násilném umlčení oboru vychází v roce 1966 první systematická učebnice sociologie „západního střihu“ (z hlediska struktury) a současně nenapadnutelného obsahu (z hlediska povinných zápalných obětí, ale i doznívající úcty k marxistickým božstvům). Je to kniha Zygmunta Baumana *Sociologie*, kterou přeložil v roce 1965 Antonín Měšťan a rok nato vydal Orbis v populární edici *Malá moderní encyklopedie*. V tomtéž roce Jan Sedláček překládá Baumanovu *Sociologii pro každý den* a v roce následujícím *Kariéru*. Na Slovensku vychází v roce 1967 Baumanův pokus o vyrovnání se s americkou sociologií, spíše však „studie o sociální genezi a funkci sociologie“ v moderní společnosti – *Vízie ľudského sveta*. A tak Bauman vstoupil do povědomí nejen konstituující se sociologické komunity (kdekdokto chtěl být tehdy sociologem, *Sociologická společnost* měla přes tisíc členů), ale také poměrně široké kulturní veřejnosti. Baumanovy texty totiž byly čtivé, přesvědčivé, nic nevnucovaly, pouze si žádaly jistou míru soustředění a intelektuálního úsilí. Tuto vlastnost si všechny Baumanovy práce ostatně podržely dodnes.

Již předtím ale Bauman sehrál významnou roli v unikátním československém pokusu o výzkum „sociální struktury“, když se na pozvání Pavla Machonina účastnil tzv. hrazanské konference (1965). Spolu s několika dalšími sociology ze zemí východního bloku podpořil československý pokus nestandardně, mimo celkový rámec neplodného a intelektuálně v nejlepším případě monotónního způsobu uvažování o tom, „v jaké společnosti žijeme“ (titul Baumanovy polské knihy z roku 1962), zkoumat „realie reálného socialismu“. Baumanův tehdejší text je zajímavý v retrospektivě: tehdy se upínal k problému a fenoménu plánování jako dominantě společenského uspořádání, protože „socialismus ničí přirozené hráze omezující dosah plánování a vytváří předpoklady plánování v celospolečenském měřítku“... Možná, že už kdesi tady stojí počátek budoucí Baumanovy radikální skepse o možnostech „globálního plánování“, na němž spočívá celá modernita, a hluboké přesvědčení, že

prof. Dr. hab. Zygmunt Bauman, Dr. hc.
* 19. listopadu 1925

pouze v podmínkách volby člověk může být mravně odpovědný (což totální plánování nejen neumožňuje, ale vlastně z principu vylučuje). Možná že už kdesi tady zrála centrální myšlenka „pozdního Baumana“ (je-li něco takového možné), že 1) věci nemusejí být takové, jak se nám jeví a 2) svět může být jiný, než je, ale nikoliv jako důsledek „globálního plánu“.

Když byl Zygmunt Bauman v roce 1968 vyhnán z Polska z důvodů nejhanebnějších, totiž v podstatě rasových, nebyl na své budoucí putování světem (jež naštěstí brzy skončilo trvalým působením na univerzitě v Leedsu) nepřipraven, nezačal „od nuly“ – byl vzdělán varšavskou sociologickou školou, jíž si dodnes nepřestal vážit, a studijním pobytem na London School of Economics. Logicky navázal na tu část svého sociologického díla (a vzdělání), jež se vázalo na fenomén kultury (*Kultura a společnost*, polsky 1966), studium idejí a ideologií, včetně velkých sociálních utopií (*Ideje, ideály, ideologie*, polsky 1963) a britského socialismu (*Britský socialismus*, polsky 1959; *Třída – hnutí – elita: Studie z dějin britského dělnického hnutí*, polsky 1960). Ačkoliv vyhnán, neučinil ono laciné gesto „velkého odmítnutí“, nezměnil přes noc svou duchovní orientaci, ostatně dodnes netají ani své původní inspirace (Marx, později zejména Gramsci), ale ani své nelásky. Věcně jsou ty nelásky zajímavější, protože v době všeobecného nadšení pro „americký model“ sociologie si Bauman zachoval věcnou, klidnou distanci, kterou po letech shrnul takto: „Jakákoliv generalizace na téma americké sociologie je počínáním navýsost nebezpečným a riskantním. Amerika je velká země a z každého pravidla tam lze nalézt vždycky dostatek výjimek. Přiznávám ale, že se v tzv. hlavním proudu americké sociologie necítím dobře... Evropská sociologie je svými dějinami lépe připravena na to, aby se postavila tváří v tvář výzvam toho, čemu říkám tekutá modernita. Podle mého hlubokého přesvědčení Amerika nám rozhodně neukazuje cestu do budoucnosti. Idea unifikujícího tavicího tyglíku se nezrodila v Evropě, protože my, Evropané, vyrůstáme a po celý život žijeme a obcujeme s jinakostí, odlišností, rozdílností.“

Ale nebyl by to Bauman, kdybychom se i nad tak zdánlivě jednoduchým vyznáním nemohli ptát – a jak je to vlastně s tou „evropskou sociologickou tradicí“? Bauman totiž nikdy nepřijal onu „kanonizaci sociologických svatých“, jak nám ji kdysi navrhl Parsons (1936), proto píše: „Každý typ sociologie si snuje vlastní etiologické mýty a kouzlí vlastní velkolepé předchůdce; sám si vybírá předky a této volbě přisuzuje určitý význam... Ale sociologie, která je pohostinně otevřená, sociologie, jež se s jistým podezřením, ba nechutí dívá na všechny monopolistické tendence, necítí ani potřebu dělit sociologii na kanonickou a apokryfní... Myslete si o tom, co chcete, ale v žádném díle žádného myslitele, ať už je to Durkheim nebo Weber (nebo kdokoliv jiný), jsem nenašel nic tak zvláště pozoruhodného, co by mu zajišťovalo privilegované místo v bohaté a stále se obohacující tradici sociologického myšlení.“

Takovou tezi ale může formulovat pouze autor, který se volně pohybuje v celé tradici sociologického myšlení (aniž ji dělí na vyvolené a zavržené) a který se dokonale orientuje v tom, co se děje kolem něho – nejen ve světě sociologické literatury, ale především v reálném světě našich reálných životů. A zase – ani zde příliš nečlení, neklasifikuje, nehierarchizuje. Říkám „příliš“ proto, že jednu dominantu, dokonce zcela nezpochybnitelnou, v Baumanově díle najdeme, totiž neustálou starost

o mravní rozměr sociálního života: „Kdyby základní vlastností lidských bytostí nebyla morálka, nebyla by možná ani společnost, ani sociální řád, ani kultura, ačkoliv se společnost, řád i kultura, ať už to zní jakkoliv ironicky, snaží tuto vlastnost likvidovat nebo alespoň neutralizovat její důsledky. Řekl bych, že společnost je imaginární zařízení, které lidem pomáhá řídit svůj osud jako mravních bytostí; osud, který nás odsuzuje k tomu, abychom činili volby s vědomím (nebo nejasným podezřením, pokud jsme to vědomí utlumili nebo si je zakázali), že jsou to výlučně naše volby.“ Člověk je za své volby odpovědný – právě proto je pro „řídící sféru“ (a to v každém systému bez výjimky) tak výhodné, aby se člověku namluvilo, že „nemá alternativu“. Jistě, Bauman se netají svou spřízněností s Camusem a Lévinasem, s Benjaminem a Blochem, protože on vědomě dělá *eklektickou sociologii* („sociologii ve znamení všezahrnujícího eklekticismu“ podle slov Keitha Testera): proto se zdá, že Baumanova sociologie není „čistou sociologií“, že není „systémem“, že je „psaním jediné knihy“, že je málo uctívá ke klasikům, že do sociologie plete Roberta Musila i Milana Kunderu, Georgese Perece i Jorge Luise Borgese atd. To všechno je pravda, ale jak jinak se dobrat porozumění společnosti, která se nám plynule rozplývá pod rukama, mizí jako podzemní řeka, aby se znovu vynořila jako padající vodopád?

Spory o to, zda je Bauman „postmodernista“ nebo ne, ba dokonce zda je „dobrým postmodernistou“ nebo ne, jsou otázky nadbytečné a Baumana se vlastně ani netýkají. Když jsme v roce 1995 vydávali první Baumanovu „postmoderní“ knihu v češtině, dostalo se nám neuctivého přivítání, že takto se postmoderní teorii opravdu, ale opravdu nikdy nenaučíme. To se prý musí do Rortyho, pozdního Wittgensteina, Deleuze a snad Foucaulta. Zajisté musí, ale Baumanova svébytnost nás opravňuje také k svébytnému rozhodnutí. České a slovenské vydání jeho opus magnum *Modernita a holocaust* nemohlo nechat nikoho na pochybách, že máme před sebou myslitele nejen navýsost originálního, ale také mravně odpovědného – a to je věc v našich časech ojedinělá a nebývalá.

Zygmunt Bauman, vzácný přítel Československa (které se mu jaksi v jeho vnitřním obzoru nerozpadlo), je samozřejmě ironik i skeptik, a provokuje-li, pak nikoliv pózou, ale důrazným upozorněním. Takže: „Představa, že právo na život neplyne z faktu zrození (ba ještě z doby před zrozením), že je možné, ba dokonce nutné postavit proti němu právo jiných na štěstí a klid ducha, má dnes podobu ‚práva volby‘, jež náleží každému individu – hodnoty, která se dnes těší obecnému a jednomyslnému uznání stejně tak, jak se těšila všeobecnému uznání před sto lety hodnota ‚racionální‘ společnosti. To ovšem vede k tomu, že si nikdo nedá práci s tím, aby tento problém analyzoval či dokonce zpochybnil... V době *Deus absconditus* se zrodila moderní víra v moc lidského druhu, pak přišla doba *Societas abscondita*, jež dala počátek víře ve všemocnost lidského ‚individua‘... Má-li Bůh své plány pro budoucnost, všechny pokusy proniknout do jeho záměrů jsou čirou ztrátou času a energie. Mají-li dějiny svou logiku, všechny pokusy odhalit její podstatu jsou odsouzeny k nezdaru. A tak neupínejme se tolik k budoucnosti, setrvejme v čase přítomném a úvahy nad tím, jak přejít přes most, ponechejme na dobu, kdy ten most před námi opravdu bude.“

Bauman, myslitel „epochy vykořenění bez zakořenění“, před nás klade socio-

logicky neobvyklé otázky a otázky obvyklé dokáže proměnit ve „velké téma“. Proto jej nepochybně budou číst i generace sociologů, které už nepatří k „nám-samoukům“.

A když už píšeme toto teoreticky neambiciózní připomenutí Baumanova životního jubilea, bylo by nepřipadné nezmínit se o okolnosti, která v jeho životě sehrála nepochybně mimořádnou roli, totiž o intelektuálně inspirativní roli jeho ženy Janiny. Nejde o vcelku běžné konstatování, že tento vztah byl vztahem vzájemné pomoci a opory, lásky a porozumění, jde taky o to, že Zygmunt Bauman své dílo nepochybně nejzávažnější napsal pod vlivem knihy Janiny Bauman *Jitřní chlad (Zima o poranku: Opowieść dziewczyny z warszawskiego getta*, polsky 1989). Její životní osud ovlivnil Baumanovo pojetí holocaustu – bez její zkušenosti by se asi nedokázal odpoutat od zkušenosti své vlastní a nedokázal by se podívat na onen tragický fenomén očima toho, kdo byl jeho potenciální obětí. Bauman sám v těch zdánlivě tak vzdálených dobách, kdy Janina žila v ghettu a po útěku se skrývala, bojoval na frontách strašlivé války. Poučen tragickou minulostí lidstva Bauman říká: „My, jako bytosti morální, se pohybujeme k budoucnosti tak jako dějiny: obrácení k ní zády ustupujeme před hrůzami minulosti. Budoucnost se nám ukáže teprve tehdy, když se stane minulostí a odkryje své tajemné zahalení.“ Přejme si spolu s jubilantem, aby se naše přítomnost ukázala i odhalená spíše jako krásná a žádoucí než jako ošklivá a odpudivá. Právě proto ji chceme poznat co nejdůkladněji a nejvšestranněji a Zygmunt Bauman nám podává více než jen pomocnou ruku. Nabízí nám ve svých knihách osobitý nástroj ostrého, protože poučeného vidění moderního a postmoderního světa, naší „tekuté modernity“, která je nám osudem i výzvou.

Miloslav Petrušek

Všechny citáty (kromě prvního) jsou z knihy Bauman, Z., K. Tester 2001. *Conversation with Bauman*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.